

Әбдісағит ТӘТІҒҰЛОВ,
Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты,
ҚР Ұлттық инженерлік академиясының академигі

ҒИБРАТТЫ ҒҰМЫР

Заман ауысты, қоғам өзгерді. Бұрын кеңестік билік жүйесінде сен қаншама талантты жазушы, ақын, ғалым болып тұрсаң да, сенің екінші мамандығың "коммунизм құрылысшысы" екендігін ұмытпай, оған әрбір көрнекті шығармаларыңда, зерттеулеріңде ерекше мән беріп, тек "социализм мен коммунизмнің" даңғыл жолымен ғана өнер-білімнің асуларын бағындыру мүмкін екенін еске сала отырып және оған сенімді дәлелдер мен дәйектер айта отыру керек болатын. Осылайша, өнер біткенді саясатқа таңып қойған заман қазақтың небір сүлейлерін тұсаулап ұстаған еді. Бірақ бұндай тосқауылдарға қарамастан терең білімпаздығымен қоса, еліне деген азаматтық биіктік керектігін білген дарабоз тарландарымыз да болды. Солардың бірі – академик Кенжеғали Сағадиев. Ол кісінің екі заманның ағымында еркін жүзе білгені туралы Шыңғыс Айтматов жақсы айтып кетіпті: "Кенжеғали Сағадиев – один из блестящих представителей уникального в истории поколения современных шестидесятников, прошедших сложнейшую школу диалектики и противоречий 20 века, утопий и антиутопий, социализма и антисоциализма, поколения, сумевшего совместить в своем духовном менталитете борение и взаимодействие противоречивых контр-эпох, пережитых и переживаемых нами на путях демократии и национальных чаяний".

** *** **

Ғылым мен білімнің жолында үлкен жетістіктерге жеткен ғұламаларымыз ешқашан түп тамырынан ажыраған емес, керісінше халықпен арадағы қарым-қатынасты нығайта түсу жағын нықтап отырады. Осыдан бірнеше жылдар бұрын Кенжекең жақсы бір оймен: "Әбдісағит, қазір елде түрлі шаруалар болып жатыр. Халқымыздың еңсесін көтеріп кете алмай жатқан жағдайлары бар екенін өзін де білесің. Азаматтарды жинап, ел жаққа беталып, барып қайтайық. Халықты тыңдайық, ойларымызбен бөлісейік" деді. Ағаның айтқаны – иіле заң. Жолға дайындалдық.

Сонымен, академик Кенжеғали Сағадиев, Әбіш Кекілбаев, Қуаныш Сұлтанов, Жабал Ерғалиев сияқты елімізге белгілі азаматтар, парламент мүшелерімен бірге Торғай жерін, Алаш алыптары Ахаң мен Жахаңның табаны тиіп, өсіп-өнген өлкесіне сапар шектік. Бұл өлке – ұлы ағаларымыздың осы уақыттағы жалғасы, Қазақстан ғылымының аса дарынды өкілдері Манаш Қозыбаев, Өмірзақ Сұлтанғазин, Кенжеғали Сағадиев сынды саңлақтардың, ғұлама ғалым Қаныш Сәтпаев іргетасын қалап, шаңырағын көтеріп, босағасын бекітіп кеткен Қазақ ұлттық академиясының екі бірдей президентін сыйлаған ел екенін бүгінгі замандағы халқымыз біледі.

Торғай менің ата-бабамның қоныстанған мекені болса да, ол өлкенің біраз жерін біле тұрсаң да, Тұранның бір бөлшегі Торғай даласының (қақпасының) аты аңызға айналған, атамзаманнан келе жатқан басты мекені (қаласы) Ғафу (Қайырбеков) сөзімен айтқанда "Ішіне оқиғаны тиіп-сықап, тарихтың қойып кеткен арбасындай" Торғайды мен Кенжекеңнің арқасында осы соңғы жылдарда ғана жете танысып, көңілім жайланды.

Иә, бұл елді мекен – өткен ғасырдың аумалы-төкпелі заманында ел бірлігінің туын бірге ұстауға сонау Ұлытаудан бастау алатын Сарыторғай өзенінің бойын кеңінен жайлаған елдің сыйлысы, бетке ұстар үлкені менің атам Тәтіғұл қажының атбасын тіреген жері, әкем – бала сарбаз Шаймұханбеттің 16-жылдың дүмпуіне қатысып, талай-талай уақиғалар ортасында бастан кешірген істерінің тарихи куәсі болған жер.

Кешікпей кәмпеске, содан кейін жер аудару, қудалау күшейген кезде атажұрттан алысқа кетуге мәжбүр болған уақыт болды. Бұл тақырыпты қысқартыпқырап айтсақ, 20-жылдардың аумалы-төкпелі заманында түрмені де, тәркілеуді де бастан кешірген әкем мен оның ағасы отбастарын алып, Ресей жеріне маңайлас қалың орыс жайла-

ған елді мекенге қоныс аударған екен. Әкеміз соғысқа қатысқаннан кейін барып елге келген еді. Мен ол кезде жеті жаста едім. Аманкелді ауданында мектеп бітіріп, сол жерден жоғарғы оқуға кеттім. Сосын қызмет, аспирантура, тағысын тағылар өмірдің ағымымен жалғаса берді. Емін-еркін ел аралауға уақыт болмады. Сондықтан Торғай тарихын ғылыми еңбектер мен зерттеулерден көбірек білемін. Енді сол нағыз тарихымыздың негізі Торғай топырағына Кенжекеңнің арқасында осы ғасырда бірінші рет табан тигіздім.

Қазақтың Әбіші бастаған ел зиялылары Ақкөл мен Әулікөлге дейін көсіліп жатқан Торғай даласының 4-5 ауданындағы көптеген елді мекендерде болып, емін-еркін аралап, халықтың жағдайымен танысып, пікір алысты. Сол кездесулер кезінде елде болып жатқан біраз әсерлі де маңызды жаңалықтар мен өзгерістердің куәсі болдық. Әсіресе, Торғайдың өзінде болған кездесулер өте әсерлі өтті. Өткенді көзімен көріп, құлағымен естіген кешегі тарихтың көзі тірі куәгерлерінің қатары, қазақшалап айтсақ, бір табаққа жетер-жетпестей боп селдіреп қалыпты.

Елдің тіршілігі әртүрлі. Арагидік беймаза уақыттар да болып тұрады. Сондайда Доспамбет жырау айтпақшы, "Кетбұғадай билерден кеңес сұрар күн қайда?!" деп, халықтың жақсы хабарға, жөн сөзге шөліркеп тұрған шағында келдік. Кенжекең бастаған ел ағалары халықпен пікірлесе отырып, кешегі және бүгінгі өмір кезеңдерін салыстыра келе, болып жатқан өзгерістердің (реформалардың) қиындықтарымен қоса, келешегі болатын жетістіктері мен жеңістері туралы ой-болжамдарымен бөлісті.

Қай жерде болмасын өзінің шығармаларымен де, жүріс-тұрысымен де өнеге болып жүретін теңіздей терең халқымыздың Әбішінің ел азаматтарымен жүздесуі бүкіл Торғай даласын жылуға бөлей кетті.

Елімізге әйгілі, өзіне жүктелген істерді атқаруда әрдайым бейгелі болып жүрген Парламент мүшелері Қуаныш Сұлтанов пен Жабал Ерғалиевтің саясатымыздың бүгінгі бағыты мен парламенттің игі шешімдері жөнінде айтылған тұшымды пікірлерін ел ризашылықпен қабылдады. Қиындық бөліссе ғана жеңілдейді. Қазақтың "Көппен көрген ұлы той" дегені осындайда айтылған. Бұл кездесу ел азаматтарының көппен бірге өткізген, келешекке деген сенімді арттырған оқиға болды.

** *** **

Кенжекеңнің үйіндегі Нағытай жеңгеміздің берекелі қолы Торғай сапарының мәнін әсерлендіріп жіберді. Әрбір барған жерінде топ-тобымен үлкен-кішіге сый тартып, ел ағасы жасындағыларға шапандар жауып, көпшілікті риза қылды. Үлкендер жағы батасын беріп, кішілер мәре-сәре болып, басқосуымыз қызықты думанмен жалғасып жатты. "Үйді қырық еркек толтыра алмайды, бір әйел толтырады" деген халқымыздың даналығы бар. Халықтың ағалары болып, айтқанда ауыз толатаын, қарағанда көз тоятын, естігенде құлақ құрышыңды қандыратын небір шешен, көсемдер жиналғанда, бөрінің берекесін кіргізіп, сән-салтанатын арттырған осы жеңгеміз Нағытай болды.

Негізінде болашағын болжай білетін ер-азаматтың алдында екі үлкен арман болады: бірі өзінің келешегіне нәсіп болатын кәсіп таңдау болса, енді бірі – өзіне лайық жар таңдау. Осы екеуін жазбай тандай білген азамат озады. Нағытай жеңгеміз – бір отбасының ырысын бүкіл елдің құтына айналдыра білген дана аналарымыздың асыл қасиетін сақтап қалған берекелі жан. Ерінің азаматтық болмысын, халық ұлы болып жөн айтар, топ басқара білер қасиетін тап басып көре білген жеңгеміз жас отбасын құрғаннан-ақ азаматының абыройын асқақтатып, беделін биіктете білді. Нағытай Әбітайқызының "Жер бетінде қалған із" деген естелігінде мынадай жолдар бар: "...Біз есек арбамен жаңа пәтерімізге көшіп бара жатырмыз. Өне, Кенжекең көшенің арғы бетінде бойын тік ұстап, қаздадап кетіп барады. Тіпті, бізге қарайтын түрі де жоқ. Тұла бойы көк тірегендей Кенжекеңнің мына мыйтың жүрісті есек арбаның соңынан ілесіп, еріп келе жатқандығын елестетудің өзі мүмкін емес. Бұл мыйтың жүріс, бұл күйбең тіршілік сол кездің өзінде-ақ Кенжекеңнің тұла бойына жараспайтындығын аңғарған едім". Қанша өткір болса да қылышты тасқа салсаң, жүзі қайтады. Адамды да күйбең тірлік мұқалтып жібереді. Осыны түсінген дана жеңгеміз ағамызды жауыр дүниенің салмағынан алшақта ұстап, оның еңсесінің түспеуін қадағалап келеді. Өкенің абыройы – балаға үлгі. Жеңгеміз – өмірлік жұбайының отбасындағы абыройын Отанымыздағы абыройына ұластыра білген аса көреген, ақылды жан.

Бұл кісінің өмірде көрген қиыншылықтары да бір басына жетерлік. Алайда, өмір оны жасытпаған, қайта әрбір реніш, әрбір таршылық оны алға қарай итермелей түскен сияқты. Жоғарыда аталған кітабын оқып отырғанда, ондағы бір эпизод мені әлі күнге дейін толғандырады. "...Мектептегі сабағыма жинала бастасам болды, нағашы атам үйдің алдынан бастап, мектептің босағасына дейін шөп шашып, жол жасайтын. Атам шөп төсең, жол салғанын есіктен сығалап қарап тұрамын да, үйден жалаң аяқ жүгіре шығып, мектепке келетінім". Бір күн емес, екі күн емес, қыс бойы мектепке құстай ұшырып жалаң аяқ апарған білімге деген, келешекке деген қандай сенімді құштарлық?!

Соғыстан кейін оқуға барған біздер қыста бір отбасындағы оқушы балалардың бір аяқ киімді кезектесіп киетінін, болмаса екі аяғына түрі де, түсі де, өлшемдері де екі түрлі аяқ киім киіп келетінін көрдік, тіпті болмаса, қыста мектепке бармайтын. Ал тал шыбықтай бұралған қыз баланың қыстың көзі қырауда күнде-күнде жалаң аяқ мектепке баруы деген қиялда ғана болатын жағдай,

уникум, менің біраз замандастарым көрмек түгілі естімеген, түсіне де кірмейтін оқиға.

Алғаш оқығанда-ақ, апырм-ай, мына оқиға (сюжет) бір талантты композитордың көзіне түспей жүр-ау, болмаса мына бір керемет либретто жазылып, оның Вагнері, Чайковскийі табылса, Сарыарқаның сары аязында балапан аққудың жапан даладағы өппақ ақ қардың үстіне төсеген жап-жасыл реңін жоғалтпаған шөптің үстінен аяғының ұшымен ұмтыла ұшып, мектебіне, арманды келешегіне деген қанат жайған өмір симфониясын байқаған болар еді. Д.Д.Шостаковичтің №7 Ленинград симфониясындағы қиындықтың түбіндегі қуанышты жеңісіне жеткен әсерлі, қарқынды әуеніне ұқсас керемет шығарма болар еді.

Сондай қиындықты басынан кешіріп, білім алған Нағытай жеңеміз де өз саласында білікті маман болды. Ғылым кандидаты дәрежесін абыроймен қорғап, доцент, профессор атақтарына да лайықталды. Бірақ отбасының мақсатын бірінші орынға қойып, Кенжекеңдей азаматтың түтінін түзу шығаруды өмірлік міндеті деп санады. Қазіргі уақытта балалары мен ағайындарының басын біріктіретін дана отанасы ретінде бүкіл әулеттің ұйытқысы болып отыр.

Ердің азаматтық келбетін қалыптастыратын осындай екі көрсеткіш – кәсібі мен отбасы Кенжекеңнің өміріндегі ең сәтті, ең табысты таңдалған асыл дүние-

ды. Дәуірі бір, заманы мен ортасы ортақ адамдарды осындай табиғи мінезі, дарыны мен қасиеттері бір-бірінен айрықшалап тұрады.

** *** **

Мұқағалидың Қасым туралы айтқан мынадай жолдары бар:

Дейсіндер-ау Қасымның несі басым?!

Қасым солай болмаса, несі Қасым?!

"Ақынмын" деп қопандап жүргендердің

Әммесінен Қасымның десі басым.

Иә, "Ерден ердің несі артық, Ептестірген сөзі артық" деп Қазыбек биіміз айтып кеткен бұл бұлжымас қағиданы біздің шоқтығы биік бір шоқ азаматтарымыз туралы да айта аламыз. Қазақта алтын құрсақты аналар туған алыптар көп, олардың әрқайсысының өз биігі бар: өзінің қаламгерлік жолында бір төбе, шындықтың шырақшысы атанған Шер-ағаң (Шерхан Мұртаза) пен Әбіштің (Кекілбаев), бүгінде халқымыздың өнер саласындағы дара дарыны Асекеңнің (Асанәлі Әшімов) алған биігі, қазіргі медицина ғылымы мен ісінің көрнекті кемеңгерлері Төрегелді Шарманов пен Камал Ормантаевтың да алып отырған асқаралы биіктері – жеке-жеке бір төбе.

Ал Кенжекеңнің асқар тауы, биігі өз алдына бір бөлек. Оның адамгершілігі, парасаты өнегелі: үлкенге де кішіге де ізетті, досқа адал. "Достың да досы болады" дейді Кенжекең "Менің Балтабайым" деген

ессе-естелігінде. Бірі еліміздің солтүстік қиырының, екіншісі оңтүстіктің тумасы. Жұлдызды жастықтағы таныстықтарының айнымас достыққа айналуының өзі бір дастанға сюжет болатындай. Балтекеңнің о дүниелік болғанына да әжептәуір уақыт өтсе де, осы екі отбасында орнаған бұлжымас төртіп – барлық қуанышта бірге болу. Балалардың үйлену тойлары, немерелер мен шөберелердің шілдеханасынан бастап басқа да қуаныштары бір-бірінің сүйегіне. Екі үйдің бәйбішелері Нағытай жеңгей мен Сәуле жеңгей де қазақ жерінің екі өңірінен (Жезқазған және Атырау) болса да, апалы-сіңлідей жұптарын жазбай, жұмсақ әзіл, жайдары көңілмен сыйласып отырғандарын көрудің өзі қандай ғанибет, қандай үлгі?!

Адамдық қасиеттерімен қатар, Кенжекеңнің іскерлік, зерттеушілік қабілеттері де көпке өнеге. Оның кең тынысты зерттеуші ғалым екендігі, оның том-томдық шығармалары, еңбектері отандық және шетелдік ғалымдар, әріптестері таралып жатқан жоғары баға алып келеді. Бұндай азаматтарды неге бұлай, неге ол биік, несімен басым деген сұрақтардың шеңберіне сыйғызу мүмкін емес. Бұл азаматтар уақытында қиындықтарды да көрді, биліктің биігінде де болды, бірақ азаматтықтарын жоймаған, сондықтан бұл ағалардың жеке-жеке есімдері биік тұрады. Кенжекең туа біткен ақылмен, білімімен, тазалығымен басым. Ол Кенжеғали Сағадиев деген нар тұлғасымен, ғибратты істерімен басым.

сі деп білемін. Отбасы кикілжіңінен ада жан ғана сыртыңғы ісін жақсы атқарып, халық, ел алдындағы міндеттерін орындай алады. Ғалым, академик адам ғой. Өмірінің тең жартысын ғылым-білімге арнаған жан. Талай жыл ректор болды, одан қалды, Парламентте бірге жұмыс істедік. Міне, көзді ашып-жұмғанна сексенге аяқ басқан екенбіз. Бұйырса, бірсігүні Кенжекеңнің мерейлі 80 жасын кең көлемде атап өтуді жоспарлап отырмыз. Осыған орай А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ-нің қабырғасында халықаралық конференция өтеді. Оған шет мемлекеттерден ғалымдар келіп, өзіміздің оқытушылар мен студенттер қатысады. Мәселен, біздің оқу ордамызда Сағадиев грантымен бір студент білім алып жатыр. Қазір 3-курс оқиды. Торғайдың қызы. Міне, сол қарындасымыз осы конференцияда сөз сөйлейді.

Кенжекең – үлкен тұлға. Ол кісіні тек ел ішінде ғана емес, алыс-жақын шет елдерде де жақсы біледі. Англия төріндегі Кэмбридж университетінде академик Кенжеғали Сағадиевтің кітабы басылып шықты. Конференция аясында сол кітаптың тұсаукесері болады. Мұндай жинақ жалпы Орталық Азия бойынша тұңғыш рет шығып отыр. Ондағы ұсыныстар мен ой-тұжырымдар тек Қазақстанға ғана қатысты емес, Өзбекстан,

Хусейн УӘЛИЕВ,
А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ-нің ректоры:

"Кенжекең – жаңа формацияның батыры"

Түркіменстан, Қырғызстанды тегіс қамтиды. Бәріне ортақ проблеманы көтеріп, алдыға міндеттер қояды.

Қазақ жігіттің жақсысын "Жеті қырлы, бір сырлы" деп сипаттайды ғой. Біздің Кенжекең осындай азамат. Ол айтқан сөзінен таймайтын, жан-жағындағыларға үнемі үлгі-өнеге көрсетіп, көмектесіп жүретін жан. Інілерге ақыл, пікірін айтып отырады. Бәріне ашық адам. Ал кәсібилігі бір бөлек әнгіме. Білікті қызметкер, академик, қаншама ЖОО басқарды, депутат болды, ел үшін аянбай еңбек етті.

Бізге бір бүтін емес, бұған дейін де жиі келіп тұрады. Студенттермен жолығып, ақыл айтып, жол көрсетеді. Сәл ертеректе "Шақшақ Жәнібек – Ұлы даланың ұлы тұлғасы" деген конференция өткіздік. Сол Тархан Жәнібек бәріміздің бабамыз ғой. Ал Кенжекеңнің шежіресін тарқатсақ, ар жағында Шақшақ Жәнібек, бер жағында Ахмет Байтұрсынов тұрады. Міне, тектіден тараған тарлан деп осыны айт. Сондай сүйегі асыл азаматтардың ұрпағы. Кейде сол аталары күш беретін шығар деп ойлаймын өзім. Одан қалды, ержүрек жерлесіміз Сұлтан Баймағамбетов та осы кісімен аталас болып келеді. Яғни, Өлімбет руынан тарайды. Генетикалық ұқсастық деген осы болар.

Ал, бір сөзбен түйіндейтін болсақ, Кенжекең бүгінгі күннің батыры. Жаңа формацияның батыры дер едім.

Сайлаубек ЕСЖАНОВ,
Қостанай облысы мәслихатының хатшысы:

"Ақкөлден ұшқан академик"

Жуырда Кенжеғали Сағадиев шалғайдағы Ақкөл ауылында дүниеге келіп, сол жақта бастауыш мектепте білім алған. Жоғарғы сыныптарды Әулікөлде жалғастырып, Алматыға оқуға түседі. Бүгінгі күндері елімізге белгілі, сыйлы тұлғаның біріне айналды. Қостанай облысы үшін, жалпы егеменді еліміз үшін сіңірген еңбегі орасан. Сондықтан, ол кісінің өмір жолы бәрімізге үлгі.

Жуырда Кенжеғали Сағадиев жайында жақсы жинақ жарық көрді. Ол кісінің замандасы, әріптесі Көпжасар Нәрібаев деген ағамыз өйгілі академиктің өмір жолы, білім үшін жасаған еңбектерін жазған. Біз Тәуелсіздік жылдары жоқтан бар жасап, өмірімізді жүріп еңсе тіктедік қой. Сол кезде нарықтық экономиканың қандай екенін білген жоқпыз. Міне, әуел бастан соның басы-қасында жүріп, ел үшін тынымсыз еңбек еткен – Кенжеғали Әбенұлы.

Сондай-ақ, Лондон қаласында экономика саласына арналған кітабы жарық көрді. Сол баяндаманы біз жинақ қылып құрастырдық.

Жоғарыда академик ағамыз Қостанай облысының өркен жаюына көп көмектесті дедім ғой. Міне, бұған дейін біздің облыста "Қостанай облысының Құрметті азаматы" деген институт болмаған екен. 2013

жылы ең бірінші осы кісіден басталды. Тобыл-Торғай жұрты тегіс қолдап, облыс әкімі, депутаттар қолдап №1 куәлік Кенжеғали ағамызға берілді.

Биыл ағамыз 80 жасқа толып отыр. Бұл мерейлі дата 17 ақпан күні Астана төрінде дүркіреп аталып өтті. Енді, біздің жерлесіміз, елдің құрметті азаматы болған соң Қостанай облысының әкімі Архимед Мұхамбетов ол кісіні арнайы қонаққа шақырып, құрметтеп, елде атап өтуді жөн санады. Осыған байланысты А.Байтұрсынов атындағы ҚМУ-де де бірақатар іс-шара ұйымдастырылмақ. Атақты ғалымдар қатысуымен ғылыми-тәжірибелік конференция өтеді.

Мен соңғы жылдары Кенжеғали Әбенұлының қасында жүріп, көп нәрсе үйрендім. Шынымды айтар болсам, өзімді бақытты адам санаймын. Өйткені, ол кісі өмірін білімге, халқына арнаған адам. Одан көп үлгі алдық. Ол кісі тек ғалым ретінде ғана емес, адамгершілік тұрғысынан да көпке үлгі боларлықтай. Отбасы құндылықтарын бағалап, ата-баба тәрбиесін бойына сіңірген. Өмірлік жолы Нағытай жеңеміз бен баласы Ерлан Сағадиев те ел таныған азаматтар. Жалпы, бұл кісінің отбасы да ұлтқа үлгі десек, артық айтпаймыз.